

ADALET KAVRAMI BAĞLAMINDA ARİSTOTELES - PLATON KARŞILAŞTIRMASI

Arslan TOPAKKAYA*

Özet

Platon sınıfsal bir devleti şart koşar. O, devlet için iyi ve doğru olan birşeyin aynı zamanda adaletili de olduğu düşüncesindedir. Vatandaşların devlette üç sınıftan birine ait olmaları hakka ve adalete uygundur. Bu sınıflardan herhangi birine ait olan birisi devletin refahı için uğraştığından, adaletsizlik herhangi bir bireyin kendisini herhangi bir sınıfa ait hissetmemesi durumunda başlamakta, sınıfını değiştirmek istemesiyle devam etmektedir. Bunun doğal sonucu ise devletin zarar görmesidir. Platon'da devleti idare edenlerin iyi bir yönetici olabilmeleri, ancak onların bilge insanlar olmasına bağlıdır. Aristoteles'e göre adalet kavramı bütün diğer erdemleri içine alan ve yasalara itaatle ortaya çıkan en tamamlanmış ve en mükemmel erdemdir. Aristoteles iki tür adaletten bahseder. Bunlardan ilki paylaştırıcı adalettir. Bunun ölçütü geometrik bir yöntemle hakkın ve onurun bireysel çabaya göre dağıtılmasıdır. İkinci adalet türü düzeltici adalettir. Bu ise aritmetik eşitlik yöntemiyle gerçekleşir. Bu adalet türü insanların özgür iradeleriyle yapmış oldukları anlaşma sayesinde işlevsel olabilir. Adalet insan davranışlarının doğru olup olmadıklarını gösteren en önemli ilkedir. Haksızlık ve onun sonucu olan adaletsizlik yasalara uymamak, her zaman fazlasını istemek ve eşit olmamak anlamına gelir. Hak ve adalet ise yasaya uygun davranmak ve eşitliğe riayet etmek demektir. Bu yüzden yasal olan ve eşitliğe uygun olan hak, yasal olmayan ve eşitsizliğe dayanan şey ise haksızlıktır. Platon adalet kavramı analizinde ideal bir devleti hareket noktası olarak kabul ederken, Aristoteles reel bir devlet ve toplum anlayışından hareket eder.

Anahtar Kelimeler: Adalet, Paylaştırıcı ve Düzeltici Adalet, Erdem, Devlet, Hak, Eylem, Toplum.

(Ein Vergleich zwischen Aristoteles und Platon in Bezug auf den Begriff der Gerechtigkeit)

Zusammenfassung

Platon setzt einen Ständestaat voraus. Platon sagt zu der Gerechtigkeit in einem Staate, dass in einem jeden dasjenige Gerech sei, was gut für den Staat bzw. diese Staatsform sei. Es ist es hier gerecht, dass jeder Bürger einem der drei Stände zugehörig ist. Und da jeder einem bestimmten Stand angehört, und es gerecht ist, dass er in diesem dem Staat zum Wohle der Gemeinschaft diene, besteht somit für Platon die Ungerechtigkeit darin, dass sich jemand keinem Stand zugehörig fühlt oder von einem in den Anderen wechseln möchte, da er dann das System durchbricht und dadurch dem Staat schadet. Die Herrscher des Platonischen Staates müssen Weise sein, um gut und umblickend zu herrschen. Nach Aristoteles ist die Gerechtigkeit die ganze und vollkommene Tugend, umfasst alle Einzeltugenden und besteht in der Befolgung der Gesetze. Aristoteles unterscheidet zwei Arten von der Gerechtigkeit: 1-) Austeilende Gerechtigkeit: Maßstab dafür ist die diskrete oder geometrische Proportionalität, Verteilung nach Anspruch, Würde und Berechtigung. 2-) Ausgleichende Gerechtigkeit: Ihre Maßstab ist die arithmetische Proportionalität. Es wird als austauschende Gerechtigkeit in freiwilligen Vertragsbeziehungen funktioniert. Gerechtigkeit ist allgemeines Verhalten, aufgrund dessen die Menschen fähig sind gerecht zu handeln. Ungerechtsein bedeutet gesetzwidrig sein, unersättlich und ungleich sein. Gerech ist demnach, wer sich an Gesetze und Gleichheit hält. Das Gesetzliche und Gleiche ist also gerecht, ungerecht ist das Ungesetzliche und Ungleiche. Platon geht von einem idealen Staat aus, während Aristoteles von einem reellen Staat ausgeht.

Stichwörter: Gerechtigkeit, Austeilende und Ausgleichende Gerechtigkeit, Tugend, Staat, Recht, Handeln, Gesellschaft.

Adalet kavramı insanlık tarihi boyunca üzerinde en fazla durulan, hakkında sayısız teoriler üretilen ve aynı zamanda ahlaksal ve politik anlamda insanlığın ulaşacağı ideal bir durumu gösteren¹ ve tanımlanması en güç olan kavramların başında gelmektedir.² Bu kavram aynı zamanda felsefe tarihinin önemli kavramlarından ve oldukça zengin bir tarihsel gelişim sürecine sahiptir.³ Adalet kavramı uzun yıllar felsefenin konu alanı içinde mütalaa edilmiştir. 19. yüzyılda diğer sosyal bilimlerin felsefeden hızla kopmaya başlamasından sonra bu kavram da artık sadece felsefeyi ilgilendiren bir kavram olmaktan çıkmış, başta hukuk ve sosyoloji olmak üzere özellikle siyasal bilimlerin uğraş alanı içinde görülmeye başlanmıştır.

Bilindiği üzere Aristoteles ve Platon Antikçağ felsefesinin sistem kuran iki filozofudur. Aristoteles'in ilginç olan bir özelliği çağının politik yaşamıyla oldukça içli dışlı olmasıdır. Büyük İskender'in hocası olması, kendisini politik yaşama katılmaya zorlamış, siyaset felsefesini pratik yaşamdan hareketle geliştirmiştir.⁴ Bundan dolayı Aristoteles bir takım yalın teoriler yerine kısa, keskin ve uygulanma imkanı fazla olan bir siyaset felsefesi geliştirmeye çalışmıştır. Platon ise adalet kavramına öğrencisinden çok daha fazla yer vermiş, hatta devlet felsefesini oluştururken onu temel bir kavram olarak ele almıştır. Onun devleti -bu devlet anlayışını ütöpik olarak niteleyen, ya da ütöpik devlet teorilerinin ilki olarak kabul eden birçok yorumcu vardır- aslında baştan aşağı adalet kavramının bir devlet ve toplumda en güzel şekilde nasıl uygulanacağı sorusuna bir cevap niteliği taşımaktadır.

---

¹ Adalet "erişilmesi ve gerçekleştirilmesi gereken bir ideal midir?" yoksa "insanın ahlaki yönünün zorunlu bir gereği midir?" sorusu üzerinde oldukça durulan ve cevabı zor olan bir sorudur. Bu soruya 20 yüzyılın önemli filozoflarından Levinas'ın verdiği cevap oldukça manidardır. Levinas adalet kavramının daha ziyade insanın ahlaksal yönüyle ilgili olduğu düşüncesindedir. Konu hakkında daha fazla bilgi için bkz. Çırakman, E.: "Levinas'ta Öteki ve Adalet:Eleştirel Bir Not", *Doğu Batı*, Yıl 4, Sayı:13, s.179-200.

² Adalet kavramının tanımı ile ilgili tartışmalar için bkz. Öktem, N./Türkbağ, A.U.:*Felsefe, Sosyoloji, Devlet ve Hukuk*, Der Yay. İstanbul 1999, s.72-80.

³ Topakkaya, A.: "Bir Söylem Olarak Sosyal Adalet Kavramı", *Erciyes Üniv.Hukuk Fak.Dergisi*, Cilt I, Sayı:2, Kayseri 2006, s.97, 97-111

⁴ Aristoteles'te siyaset felsefesi o kadar pratikle ilgilidir ki ona göre eğitim-öğretim faaliyetleri bile siyasal iktidar tarafından belirlenmeli ve genel eğitim kesinlikle siyasal otoritenin çıkaracağı yasalarla ve aynı zamanda insanların doğasına uygun olarak yapılmalıdır. Daha fazla bilgi için bkz. *Aristoteles: Eğitim Üzerine*, (Yayına hazırlayan J.Burnet, Çev:Ahmet Aydoğan) Say Yayınları, İstanbul, 2008. s.143 vd.

Makalede ilk olarak Platon'un bu kavrama verdiği anlam analiz edilecek, daha sonra Aristoteles'in bu konu hakkındaki görüşleri serimlenecek ve sonuç bölümünde her iki filozofun adalet kavramına dair söylediklerinin genel bir karşılaştırması yapılacaktır.

Platon'da adalet kavramını analiz ederken hiç şüphesiz ilk kaynak onun *Politeia* adlı diyalogudur. Gerçi diğer diyaloglarda (Gorgias) adalet kavramı söz konusu edilir -mesela Platon burada adalet kavramının göreceliğinden sözeder- fakat ideal devletin temeli olması bakımından adalet kavramının işlendiği yer *Politeia*'dır.⁵ Kavramın ilk tanımı Kephalos'un şu cümleleridir: Adalet "başı dara düşüp bir kimseyi aldatmaktan ya da yalan söylemekten; bir Tanrıya kurban adağı ya da bir insana para borcu kalıp da öbür dünyaya korku içinde yollanmaktan kurtarır insanı".⁶ Fakat bu saptamaya Sokrates adaletin ya da "doğruluğun, sadece doğru söylemek ve alınan geri vermek olamayacağı" itirazında bulunur (331c). Bu tanımı Polemarchos'un şair Simonides'in adaleti "herkese borç olanın [hak ettiğinin] verilmesi" olarak betimleyen tanımına katıldığını ifade eden satırlar izler (331e). Sokrates bu tanımı biraz daha genişleterek adaletin "dostlara iyilik yapmak, düşmanlara kötülük yapmak" olarak tanımlanıp tanımlanmayacağını sorar (332d). Sokrates sorduğu bu soruya bu tür bir adalet tanımının anlamsız olacağını, çünkü adaletin doğası gereği en genel-geçer bir tanımlamaya sahip olması gerektiği, fakat böyle bir adalet tanımının farklı alanlar için geçerliliğinin oldukça sınırlı olduğu şeklinde cevap verir (332e vd.). Bu ilkenin geçersizliğinin diğer bir nedeni de insanların her zaman doğru bir biçimde dost-düşman ayırımını yapamayacak olmalarıdır. Bu bağlamda önemli bir adalet tanımı da Thrasykhos'tan gelir. Ona göre adalet "güçlü olanın ya da hükümetin isteklerine uygun davranmaktır" (339a-b). Bu tanıma Sokrates "uygun olanın" ne olduğuna dair hükümet üyeleri arasında bir fikir birliği olamayacağı ve dolayısıyla hükümet adına eylemde bulunduğunu iddia edenlerin gerçekte ne oranda bireysel olarak ne oranda da hükümet adına hareket ettiklerini belirlemenin oldukça zor olduğu gerçeğinden hareketle itiraz eder (339c-340b). Böyle bir tanım ancak ideal bir devlette uygulanabilecek bir tanımdır.

⁵ Platon, *Politeia*, Samtliche Werke, Band V, hrsg.von H.Karlheiz, Franhhfurt am Main 1991.

⁶ Platon, Devlet (*Politeia*), (çev:Hüseyin Demirhan), Sosyal yayınlari, İstanbul 2002, 331b.

30 *Adalet Kavramı Bağlamında Aristoteles-Platon Karşılaştırması*

Sokrates ile Thrasymakhos arasındaki bu diyalog onları adalet kavramı yanında adaletsizlik kavramına götürmekte ve bu bağlamda hangisinin daha üstün bir kavram olduğu tartışması yapılmaktadır. Sokrates Thrasymakhos'un adaletsiz olanın daha bilgin ve daha adil olduğu görüşünün yanlışlığını (350b-c) ve adaletli olanın adaletsiz olan birisinden daha üstün olduğunu gösterdikten sonra adil olanın adil olmayandan daha güçlü olup olmadığını sorar ve bu soruya Thrasymakhos, adil olanın daha güçlü olmayacağı şeklinde cevap verir. Sokrates ise gücüne dayanarak diğer ülkeleri kendi egemenliği altına alan ülkenin aslında haksız olduğu ve içten içe zamanla çözüleceği ve güçsüzleşeceği saptamasında bulunur. Sokrates bu saptamanın devamında iki devlet arasında bu yüzden açığa çıkan kavganın, kin ve nefretin bir benzerinin birbirlerine adil davranmayan aynı toplumun insanları arasında da görülebileceğini ve bu bağlamda insanların içlerindeki adalet duygusunun zayıflayacağını ve insanların tanrısız hale geleceklerini söyler (351d-352d). Sokrates bu tespitlerden sonra adil olanın mı olmayanın mı daha mutlu olacağını sorar ve bu soruya verdiği cevap Thrasymakhos'un görüşlerini olumsuzlar: bir biçimde adaletli davranmayı kendine rehber eden bir insanın aynı zamanda daha güzel bir yaşama sahip olacağını öne sürer. Yani mutlu bir yaşamın kaynağı adil olmaktır. Bu bağlamda Glaukon diyaloga dahil olur ve Sokrates'in bu adalet tanımını yetersiz bularak onu eleştirir. Ona göre böyle bir adalet anlayışı insanlar tarafından bir yük olarak görülmekte ve olumsuzlanmaktadır. "Haksızlık yapmak iyi, fakat haksızlıktan zarar görmek kötüdür" (358b-c). Bu durumu ortadan kaldırmak içinse o, insanlar arasında adaleti sağlayan bir antlaşmanın zorunluluğundan bahseder. Çünkü ancak böyle bir antlaşma insanları haksızlıktan kurtarabilir. Haksızlığa ve herhangi bir müdahaleye maruz kalmadan haksızlık yapabileceğine inanan kimse ona göre gerçekten çıldırmıştır (359b). Adil olmadığı halde adilmiş gibi görünen ve bu görüntüyle insanları aldatanların olduğunu ve bu anlamda bu görüntünün getirdiği avantajlardan yararlandığı gerçeğini dile getiren Glaukon'a Sokrates'in cevabı "adaleti herhangi bir eylem ya da davranışın sonuçlarına göre değil, adaleti bizzat adalet olduğu için (*Gerechtigkeit an sich*) tercih etmek gerektiği şeklindedir" (367b).

Bu genel adalet tanımlarından sonra Platon *Devlet*'te, adalet kavramının kendisinin belirlediği devlet yönetiminde nasıl

belirlenebileceği sorunsalı üzerinde durur.⁷ Platon kendisi tarafından ortaya atılan devlet modelinin mükemmel olduğu inancındadır ve bu devletin en önemli özellikleri bilgelik, cesaret, ölçülülük ve adalettir. İlk üç kavram kendi devletinde tam olarak görüldüğünden dolayı şimdi eksik olan adalet kavramını da onlara eklemek gerekmektedir (427d-428a). Devlette bilgelik devleti koruyanlara, cesaret savaşçılara, ölçülülük ise onu idare eden hükümete denk gelmektedir. Burada eksik kalan tek kavram adalet kavramının neye karşılık geldiği sorusudur. Bu sorunun zorluğu karşısında Sokrates arkadaşlarından yardım ister. Sokrates bu soruya kendisi cevap bulduğu inancındadır. Ona göre adalet bizzat devletin kuruluşunda açığa çıkmaktadır. Yani her bireyin kendi işini yapması ve herşeye karışmaması adalet olarak tanımlanmaktadır (433a). Platon buradan genel bir adalet tanımına ulaşır. O da “*herkesin kendi üzerine düşeni yapması ve kendi payına sahip olmasıdır*” (433 d-e). Platon bu tanımın olumsuz biçimini de adaletsizlik olarak görür (433c). Platon’un adalet tanımında insan ruhuna gönderme yapmasının sebebi, ruhun kendi içinde sahip olduğu ölçülülük ve adaletle toplumda ve devlette kurulmak istenen düzen arasında paralellik görmesidir.

Devletin kuruluşunda adaleti bulduğuna inanan Platon, bu adalet kavramının insan ruhunda nasıl görüldüğü konusuna geçer. Aynen devlette olduğu gibi insan ruhunda da bilgeliğe, cesarete ve akla denk gelen üç farklı alan söz konusudur.⁸ Bilgelik ve cesaret ruhun belirli bölümleridir; ölçülülük ve adalet ise bölümler arası ilişkileri düzenlemektedir. Bu bağlamda ruh için “adalet”, bir erdem olarak bilgelik, cesaret ve aklın kendi üzerlerine düşenleri yapması olarak tasvir edilir (441d). Ölçülülük cesaret aracılığıyla içgüdüleri hakimiyeti altına almalı ve içgüdüler tarafından kontrol altına alınmamalıdır. Bu anlatılanlardan Platon’un çıkardığı sonuç hakkın adalet, haksızlığın ve haddi aşmanın ise adaletsizlik olduğudur. (444c-e). Adaletsizliği daha yakından analiz etmek için Platon adaletsiz devleti ve insanları ele alır. Ona göre adaletsizlik bireysel anlamda ruhun üç bölümüyle buna karşılık gelen devletin üç bölümü arasındaki yanlış ilişki sonucu açığa çıkmaktadır (444a-f). Platon mükemmel devlet şekli yanında⁹, hırs ve

⁷ Platon devlet modelinin ana hatlarını 369a-415d arasında geliştirir.

⁸ O.Höffe bu eşitlemenin problemleri olduğuna dair haklı eleştirilere karşı Platon’un bu eşitlemesinin özellikle devletin kurulma aşamasında desteklenmesi görüşündedir. Bkz. Höffe, O.(Hrsg), *Platon, Politeia*, Klassiker Auslegen, Bd.7, Berlin 1997, s.84 vd

⁹ Platon mükemmel devlet şeklinin nasıl olduğunu V-VII kitaplar arasında açıklar.

32 *Adalet Kavramı Bağlamında Aristoteles-Platon Karşılaştırması*

şerefin hakim olduğu korucuların yönettiği Timokrazi, zenginlerin yönetici olduğu Oligarşi, herkesin istediğini yapabildiği Demokrasi ve son olarak kendi güdülerinin kontrolünde olan ve tek kişinin hakimiyetine dayanan Tiranlık olmak üzere dört türlü kötü devlet şeklinden bahseder (547c-573f). Bu devlet şekilleri içinde adaletsizliğin en iyi temsilcisi tiranlıktır.

Buraya kadar anlatılanlardan şu sonucu çıkarmak mümkündür: Adalet kavramı Platon'da ilk etapta iki yönlüdür. Bunlardan ilki adaletin devlette yansması, ikincisi adaletin tek tek bireylerde yansmasıdır. Platon devletle insan yapısı arasında bir paralellik kurduğundan dolayı onda adaletin devletteki yansması, adaletin bireysel yansımından daha önemlidir. Devlette adalet kavramına öncelik vermek yukarıda adaletin bizzat kendinde iyi olduğu görüşüyle ya da onun bir erdem olduğu ve iyi devletin olmazsa olmaz yüklemelerinden biri olduğu gerçeğiyle çelişiklik arz etmektedir. Çünkü adalet, yukarıda belirtildiği gibi, devletin bir şartı iken, şimdi devletin önce, adaletin sonra geldiği şekilde bir durum ortaya çıkmaktadır. Platon belki de bu çelişkiyi gördüğünden bu soruna şöyle bir çözüm getirmeye çalışır. Devlet ya da toplum tek tek bireylerden oluşan bir kurumdur ve ona göre her iyi birey kendi içinde adil olmalı ve bunun için gayret sarfetmelidir. Adil bireylerden oluşan toplum ya da devlet de kendiliğinden iyi ve adil bir devlet olur. Böyle bir cevabın çelişkiyi ortadan kaldırmadığı, aksine daha da derinleştirdiği söylenebilir.

Akıl nasıl ki insan ruhunda güduları ve arzuları kontrol altında tutan en üst bir özelliktir, bunun gibi devlette aklın rolünü üstlenen hakimler sınıfı vardır ki, bunlar da filozoflardan başkaları değildir. Akla karşılık gelen filozoflar devletin en üstün sınıfını, cesarete ve eylem gücüne karşılık gelen bekçiler ya da korucular ikinci katmanı, içgüdü ve arzulara denk gelen çiftçiler ve esnaflar ise üçüncü katmanı oluşturmaktadır. Bu sınıflardan herbiri kendine ait olanı yaptığı ve payına düşenden fazlasını istemediği an adaleti hakim kılmış olur. Kısaca söylenmek istenen, Platon'un adalet kavramının sınıfsal devlet kavramıyla çok yakından ilgili olduğudur. Böyle bir devlette herkesin görevini yerine getirip getirmediği ve rolüne uygun şeylere sahip olup olmadığını tespit etmek zor olmasa gerektir. Böyle bir devletin olmazsa olmaz bir kuralı da her vatandaşın toplumda üzerine düşeni yapması,

başkalarının işine ve kimin idareci olup olamayacağı sorusuna karışmamasıdır, çünkü akla göre davranmak bunu gerektirmektedir.

Platon'un adalet ve devlet anlayışı doğal olarak birçok eleştiriye maruz kalmıştır. Bu eleştirmenlerin bazıları günümüzden hareketle eleştirilerini ortaya koymuşlardır. Bugünün ölçüleriyle Platon'un ruh, adalet ve bunun üzerine dayanan devlet kavramını eleştirmenin ne derece tutarlı olabileceği ayrı bir tartışma konusudur; fakat bundan bağımsız olarak Platon'un adalet ve bunun üzerine kurulan devlet anlayışında günümüzden bağımsız olarak eleştirilecek yönler de söz konusudur. Bunlardan en önemlisi Platon'un devleti aşırı yüceleştirmesi ve bireyi onun içinde eritmiş olmasıdır. Diğer bir ifadeyle bireylerarası adaleti, devlet bazındaki adalete feda etmesidir. Devlete mutlak itaati isteyen Platon'a bunu kabul etmeyenlerin durumunu herhalde sormak gerekir. Zorlamayla bir devletin egemenliğini kabul eden bir bireye eşit ve adil davranıldığını iddia etmek nasıl mümkün olur sorusunun cevabı Platon'da ne yazık ki yoktur.¹⁰ Buna benzer bir biçimde devleti yönetenlerin devleti nasıl koruyacaklarına dair bir cevap da yoktur. Buna rağmen o, kendi dile getirdiği ideal sistemin takip edilmemesi durumunda devletin yok olacağını söyler. Platon'un adalet kavramının somut toplumsal yaşamdan hareketle elde edilmediğini, yani burada ve şimdiyi doğrudan ilgilendiren bir kavram olarak değil, "şu anda burada olanı" hakça davranmaya zorlayan bir yaklaşım olduğunu belirtmekte fayda vardır. Bu anlamda onun adalet kavramının analizinin genel-geçer, bütün insan topluluklarını içine alan bir analiz olmadığını söylersek yanlış bir saptamada bulunmuş olmayız. Platon genel anlamda kendi ideal devletindeki adalet kavramını gözler önüne sermektedir.

Bu tespitlere rağmen çok açık bir biçimde olmasa da Platon'da paylaştıracı ve düzeltici adalet anlayışından bahsetmek mümkündür (bu ayırım aşağıda göreceğimiz gibi Aristoteles'te oldukça temel bir ayırımdır). Bu ayırım herkesin üzerine düşeni yapması, yani devlete karşı vazifesini yapması ile bunun karşılığını alması (bir şeye sahip olması) üzerine kurulmuş bir ayırımdır. Diğer bir ifadeyle bireylerin devlete hizmet ettiği şeylerle devletten hizmet olarak aldığı şey arasında karşılıklı bir ilişki vardır. İlki paylaştıracı adaletle, ikincisi ise düzeltici adaletle ilgilidir.

¹⁰ Konu hakkında daha fazla bilgi için bkz. Dohrendorf, R.: *Lob des Thrasymakhos. Zur Neuorientierung Politischer Theorie und Politischer Analyse*, in: R. Dohrendorf: *Pfade aus Utopie*, München 1967.

34 Adalet Kavramı Bağlamında Aristoteles-Platon Karşılaştırması

Platon'un adalet kavramını onun *Politeia* adlı diyalogunu takip ederek ana hatlarıyla verdikten sonra, Aristoteles'in adalet kavramını nasıl anladığını betimleyip, sonra da Platon ile Aristoteles arasında bir karşılaştırma yapmaya çalışacağız.

Aristoteles adalet kavramının birden fazla anlamından bahseder ve adalet (*Gerechtigkeit*) kavramını adaletsizlik kavramıyla (*Ungerechtigkeit*) birlikte tanımlamanın daha doğru olduğunu söyler.¹¹ “Yasalara uymamak, onu kendi çıkarlarına göre kullanmak ve dolayısıyla bu şekilde bir eşitsizlik yaratmak adaletsizlik, yasalara uygun davranmak ve eşitliği bozmamak ise adalettir.”¹² Aristoteles'in adalet anlayışı iki temel bakış açısına sahiptir. Bunlarda biri niceliksel anlamda bireysel ya da özel (*privat*) eşitlik anlayışı, diğeri kamusal ve hukuksal eşitlik anlayışıdır.¹³

Aristoteles'e göre genel adalet (*iustitia universalis*), meşru anlamda yasalara uygun ve politik düzene saygı gösteren bir adalet olmak durumundadır. Aynı zamanda paylaştırıcı adalette bütünü kendi parçalarıyla olan üstlük-altlık ilişkisine dikkat edilmek zorundadır. Bu açıdan bakıldığında her iki adalet türü de insanlar arasında eşitliğe dayanan eşitlikçi adaletle “eşitlik” bağlamında önemli bir farklılık göstermektedir. Bu tespite rağmen Aristoteles'te adalet kavramı her zaman bir bütün içerisinde, yani bir *polis*'teki (şehir devlet) geneli ilgilendiren ilişkileriyle söz konusu edilir. Çünkü ona göre “bütün” (şehir ya da toplum) gerçekliğin kendisidir ve *polis* de doğası gereği adaletin görüldüğü en önemli yerdir. O halde bu bütünü parçaları da bu bütüne göre düzenlenmek durumundadır. Yani bu bütünü parçaları olan vatandaşlar bu bütünü genel amacına, yani genelin mutluluğuna katkıda bulunmak zorundadırlar. Aristoteles için *polis* toplumsal açıdan mutlak bağımsızlığı en güzel bir biçimde temsil etmektedir¹⁴. Aynı zamanda *polis* en yüksek ilke olan herkesin mutluluğu ilkesine göre devlet düzeninde adaletin sağlanmasını da mümkün kılan biricik araçtır.¹⁵ Polis

¹¹ Aristoteles, *Nikomaische Ethik*, hrsg. von P. Gohlke, Buch V 29 a b, Paderborn 1956.

¹² a.g.e.

¹³ H.Ökçesiz Aristoteles, Aquinas ve Rawls'ın da dağıtıcı ya da paylaştırıcı adalet anlayışının “adalet duygusundan” başka bir şey olmadığı iddiasındadır. Daha fazla bilgi için bkz. Ökçesiz, H.:“Hukuk ve Adalet Üstüne Duygular”, *Duğu Batı*, Yıl 4, Sayı 13, s.225-233, s.227.

¹⁴ Bu noktada Hegel'in Aristoteles'ten etkilendiği söylenebilir, çünkü Hegel'de de devlet ahlaki yaşamın bütünüdür

¹⁵ Aristoteles, *Politik*, III, 9 vd. VI, 2, 4. Aristoteles Werke, überst.und hrsg.von H.Flashar, Band 9, Büvher I-III, übers.und erl. von. E. Schütrumpf, Darmstadt 1977.

bu amacı yasalarla gerçekleştirir. Genelin mutluluğunun bu şekilde sağlanıp sağlanamayacağı yasaların iyiliğine ya da kötülüğüne bağlıdır. İyi tasarlanmamış bir yasa daha az etkili olurken, üzerinde derin düşünce ve ihtimamla hazırlanmış yasalar daha etkin ve geçerlidir. Bu açıdan yasanın amacının tespiti ve bu amaca nasıl ulaşılacağı oldukça önem kazanmaktadır.

Bu açıklamalardan da anlaşılacağı üzere adalet kavramı Aristoteles'te farklı bir yere sahiptir. Yunan trajedilerinde bu kavram gelenek ve alışkanlıkla, Platon'da diğer bütün erdemleri kuşatan en yüksek erdem olarak, Stoa felsefesinde ve skolastik felsefede ise doğal hukukla irtibatlandırılmıştır. Aristoteles ise Platon'un adaletin en yüksek erdem olduğuna dair görüşlerini aynen alır ve bu görüşü genel (politik) yasal doğruluk kavramına dönüştürür. Aristoteles bu genel adalet teorisini *Nikomakhos'a Etik*'in 5. kitabında kısaca ele aldıktan sonra bu kavramın özel bir anlamını ortaya atar. Bu yeni kavram ise göreceli adalettir (*iustitia particularis*).¹⁶ Aslında bu kavram Aristoteles'in adalet kavramıyla *polis*in somut düzeni arasında kurmuş olduğu kurumsal çerçevenin doğal sonucu olarak ortaya çıkan bir kavramdır. Aristoteles en yüksek erdem olan adaletten hareketle *polis*in ya da devletin pozitif düzeni kavramına ulaşır. Buradan çıkan doğal sonuç ise, "adalet" kavramıyla "yasanın adaleti" kavramının anlam bakımından eşitlenmesidir.

Bu eşitlenme sayesinde Aristoteles doğal hukukla pozitif hukuk arasındaki çelişkiyi kaldırdığına inanır, çünkü ne doğal hukuk sadece yalın bir normdur ne de *polisi* kuran yasalar tamamen olağan bir şeydir. Aristoteles doğal hakları hem tanımlanabilen somut ilişkiler olarak, hem de bütün insan doğasını kuşatan ve şehir yaşamını da içeren bir normlar bütünü olarak anlar. Yani ona göre, doğal anlamda doğru ve iyi olan *polis*in yasaları sayesinde ideale yakın bir biçimde gerçekleşebilir. Fakat hukuk olarak tespit edilmiş bir yasalar bütününe zamanla bizzat kendisinin hukuksuzluğa sebep olduğu ya da olma ihtimalini Aristoteles gözardı etmez ve bu olguyu normatif hukukun genelliğinden doğan olumsuz bir durum olarak kabul eder. Soyutluk ve genellik etik eşitlikte birbirleriyle paralellik arzederler. Her türlü hukuk normları Aristoteles'e göre somut hukuksal durumlar karşısında genelin özele davrandığı gibi davranır. Aristoteles bu ilişkiyi *Retorik*'te ayrıntılarıyla ele alır. Buna

¹⁶ Aristoteles, *Nikomaische Ethik*, 5.kitap, in : Aristoteles Werke, überst.und hrsg.von H.Flashar, Band VI,Darmstadt 1977.

36 Adalet Kavramı Bağlamında Aristoteles-Platon Karşılaştırması

karşın Aristoteles *Etik*’te yasanın genelliğinin ve adil olmasının tek tek olaylar yardımıyla gösterilmesi gereğinden bahseder. Aristoteles adaletin bu yüksek formunu, kabul etme ve olumlama (*epieikeia*) olarak nitelendirir. Fakat bu genellik hiçbir zaman kapsadığı tek tek olaylar için tamamen doğru olamaz. Bu açıdan bakıldığında genelliğe dayanan yasaların her zaman hatalı ve yanlış olma ihtimali söz konusudur. Bu, yasalarda görülen bir boşluk ve eksikliktir. Bu yüzden Aristoteles yasaları yorumlamaya dayanan bir metot geliştirmek gereğinden bahseder.¹⁷ Bu metot ise yasa koyucunun tarihselliğine, *poliste* geçerli olan ahlaki değerlere ve geleneğe dayanmalıdır. Aristoteles’in bu yaklaşımı, yani yasal boşlukları ve eksiklikleri geleneğe ve ahlaki değerlere bağlı bir yorumsal metotla giderme çabası bize çağdaş hukuk hermeneutiğini ve amaçsal yorumlama tekniğini hatırlatmaktadır.¹⁸

Yukarıda kısaca bahsettiğimiz düzeltici adalet ile paylaştırıcı adalet bağlamında Aristoteles, yasalarla güvence altına alınmış ve *polis*in düzenini sağlayan bir ilke olarak genel adalet kavramıyla, bu yasalara uymamaktan kaynaklanan ve mülkiyetin eşit dağılmamasından da ortaya çıkacak olan özel adaletsizlik kavramı arasında önemli bir ayrım yapar.¹⁹ Bu adaletsizlik türü üniversal adaletin altında sıralanır. Eşit paylaşımı zedeleyen her türlü ihlal Aristoteles’e göre *polis*in düzenini tehlikeye atar. Buna karşın her yasa ihlalinin de eşit paylaşımı zedelediği iddiası doğru değildir.²⁰ Buradan hareketle partiküler ya da özel adaletin ne ceza hukukuyla ne de herhangi bir yaptırımla ve *polis* düzeniyle ilgili olmadığı saptamasında bulunmak yanlış olmasa gerek. Bu bağlamda böyle partiküler bir adaletsizliğin ya da eşitsizliğin açığa çıkması durumunda bunun nasıl bir yaptırıma tabi olacağı sorusu kendiliğinden açığa çıkmaktadır. Bu soruya cevap verebilmek için Aristoteles’in eşitlik kavramından ne anladığı sorusu üzerinde kısaca durmak gerekmektedir.

Aristoteles kendi erdem öğretisine uygun olarak eşitliği, bireyin en uç noktadaki avantajların ve dezavantajların tam orta noktası olarak betimler. Bu anlamda eşitlik bireysel açıdan kayıpların ve kazançların eşitlenmesi anlamına gelmektedir. En adaletli olanla eşit olanın özdeşleştirilmesi Aristoteles için herhangi bir kanıtı ihtiyaç duymayan

¹⁷ Aristoteles, *Nikomaische Ethik*, V, 14.

¹⁸ Canaris, C.W., *Methodenlehre der Rechtswissenschaft*, 3.Auflage, s.150 vd., Berlin 1995.

¹⁹ Günther, K., “Was heisst „Jedem das Seine“, in: *Auf der Suche nach der Gerechtigkeit. Hauptthemen der Rechtsphilosophie*, hrsg. von K.Engelisch, München 1971.

²⁰ Aristoteles, *Nikomaische Ethik*, V 6.

genel bir kabuldür. Yani bu apaçık bir doğruluk olup, herhangi bir ispatlama yöntemine ihtiyaç göstermeyen bir gerçekliktir.²¹ Mülkiyet paylaşımında eşitliğin olamayacağı ve bu anlamda eşitsizliğin aslında eşitlik olduğu tespiti bağlamında Aristoteles, özel mülkiyetin ve dolayısıyla da mülkiyet paylaşımının iki tarzı ve bu tarza bağlı olarak gelişen iki formu arasında ayırım yapar. Birincisi normal bir toplumsal yaşamda ortaya çıkacak olan onur, para ve diğer değerlerin dağılımında kendisini gösterir. Böyle bir dağılımda herkes aynı oranda dağıtılan şeylerden yararlanmayabilir. Kimisi daha çok alırken kimisi de daha az alır. Burada söz konusu olan bireyin toplumsal statüsü ve konumuna göre değişen bir adalet çeşitidir. İkinci tür adalet ise toplumsal sözleşmeyle ilgili olan ve insanlar arasındaki ilişkileri en doğru bir biçimde belirlemeye çalışan adalet çeşididir.

Bu ikinci adalet türünü, yani bireyin sosyal statüsünden ve toplumdaki kabulünden bağımsız olan bu adalet türünü Aristoteles, bireylerarası ilişkilerde açığa çıkan yasal ya da yasadışı olgularda karşılaştığımız ve bu anlamda ceza hukukunun ve pozitif hukukun konusu olan adalet kavramı altında inceler. Bu ve buna benzer her türlü olay için Aristoteles eşyanın özünü ilgili olan adalet ölçüsü arayışına girer ve bu ölçüyü “en eşitlikçi bir eşitleme” olarak nitelendirir.²² Kazanç ve kaybın eşitlenmesi Aristoteles’e göre her ikisinin aritmetik ortalamasının alınmasıyla açığa çıkar. Bu yüzden bu işlem kesin bir değer eşitlemesine ihtiyaç duyar. Bu açıdan bakıldığında bu değer eşitlemesinin konusu olan bütün eşyanın kesine yakın bir şekilde belirlenme imkanını kendi içinde taşıması gerekir. Burada açığa çıkan en önemli güçlük ise, *polis*’te yaşayan insanlara ortaklaşa sahip olunan bir şeyin en adaletli bir şekilde dağıtılmasıdır.²³ Burada niceliksel bir biçimde eşit olmaktan ziyade geometrik bir ilişki göz önüne alınarak kısmi eşitlik hedeflenmektedir. Böyle bir paylaşım ya da paylaştırmada en güçlü kurum olarak *polisi* ayakta tutan bürokratların ya da devletin gücünü temsil edecek kişilerin hangi içsel ölçüte ya da ölçütlere göre seçileceği ya da bu makamların neye göre eşit bir biçimde dağıtılacağı önemli bir soru olarak karşımıza çıkmaktadır. Bunun dışında savaşlarda

²¹ a.g.e., V6.

²² Aquinas Aristoteles’in bu kavramını „şeyin ortası“ olarak nitelendirir. Bkz. Von Aquin, T., *Recht und Gerechtigkeit. Theologische Summe* II-II, Fragen 57-59, 61 a 2 ad 1, überst. V. J.von Kroner, Bonn 1987.

²³ a.g.e., a1.

38 Adalet Kavramı Bağlamında Aristoteles-Platon Karşılaştırması

kazanılan savaş ganimetlerinin paylaşımın da hangi kıstasa göre yapılacağı ayrı bir sorun olarak ortaya çıkmaktadır. Aristoteles bu problematik bağlamında zenginlik, doğuştan kazanılan asillik, bireysel kabiliyet ve özgür olup olmama açısından, kısaca sosyal statü bağlamında bir eşitsizliğin ortaya çıkabileceğini, bunun da bir eşitsizlik değil aslında eşitlik olduğu tespitinde bulunur. Bütün bunlara bakılmaksızın mutlak anlamda eşit paylaşım ona göre asıl adaletsizliğin ve eşitsizliğin kendisidir.²⁴ Vatandaşın politik statüsünü Thomas gibi bütün için bireyin kendi öneminin bir ifadesi olarak anladığımız takdirde, Aristoteles'in paylaştırıcı adalet anlayışını bir cümle ile özetleyecek olursak şunu söyleyebiliriz: Aristoteles'te eşyanın paylaşımı temel anlamda bireyin toplumsal katkısına indirgenmektedir. Bu anlamda bireyin toplum içinde sahip olduğu bireysel ve politik prestij bireyin polisin düzenine yaptığı bir katkı olarak yorumlanabilir.²⁵

Şeylerin paylaşımının bireyin bütüne yaptığı katkıya indirgenmesi ve onunla sınırlandırılması ve bu bağlamda farklı statülerin görmezden gelinmesi toplumda yüksek statüye sahip olan insanlar tarafından bir eşitsizlik olarak, daha doğru bir ifadeyle adaletsiz bir eşitlik uygulaması olarak algılanabilir. Fakat haksızlığa dair bu tür tecrübeleri görmezden gelen eşitlik uygulamaları her zaman görülebilen bir durumdur. Bu tür bir uygulama başkasına adil ya da gayr-i adil davranma gücünü elinde bulunduranların da rahatça yapabilecekleri bir şeydir. Bu açıdan bakıldığında doğal hukukun tek başına yeterli olmadığı mutlak surette toplumda adaleti ve eşitliği mümkün olduğunca gözetecek pozitif bir hukukun varlığı bir zorunluluk olarak ortaya çıkmaktadır. Bu olmadığı takdirde adalet güçlü olanın inisiyatifine ve isteğine bırakılmış olur ki, bunun sonucunda adalet değil adaletsizlik ortaya çıkar.

Aristoteles paylaştırıcı adalet kavramı bağlamında yanlış bir hukuk anlayışına dikkati çeker. Bu anlayış ise "misliyle karşılık verme" anlayışıdır. Ona göre Pythagorasçıların benimsediği bu anlayış yanlış bir hukuk algısıdır. Aristoteles'e göre, misliyle karşılık verme olgusu ne paylaşım hukukuna ne de eşitleme ilkesine uygun düşmektedir.²⁶ Mesela bir devlet memurunu döven birisini dövme yetkimiz yoktur, fakat bu onun cezasız kalması anlamına gelmez. Burada asıl yapılması gereken

²⁴ Aristoteles, *Nikomaische Ethik* V 6.

²⁵ Röhl, F.K., *Die Gerechtigkeitstheorie des Aristoteles aus der Sicht sozialpsychologischer Gerechtigkeitsforschung*, Baden-Baden 1992, s. 40 vd.,

²⁶ Aristoteles, *Nikomaische Ethik*, V 8.

şey, aynı zamanda yapılan davranışın yanlışlığını gösterip yaparı eğitmektir. Yani burada misliyle karşılık verme olgusundan kişinin hukukunu kendi eliyle koruması değil, uygun ve ölçülü bir karşılık ya da ceza verme olgusu kastedilmektedir ki, bu da devletin ve yasaların yapacağı bir şeydir. Bu durum aynı zamanda devleti birarada tutan önemli bir özelliktir. Yani Aristoteles bireye karşı işlenen bir suçun cezasının suça maruz kalan birey tarafından değil, yasalar tarafından verilmesi gerektiğini, fakat bu arada yapılacak tek şeyin suçun karşılığını vermek olmadığını, aynı zamanda ilgili kurumların suçu işleyene dönük bir eğitim sürecini başlatmaları gerektiğini özellikle belirtir. Bu gereklilik çağdaş hukuk anlayışına oldukça uygundur. Aristoteles'in hukuku sadece ceza verme olarak algılamaması oldukça ilginçtir.

Bütün bu anlatılanlardan sonra Aristoteles hak ve haksızlığın ne olduğunu betimlediğine inanır. Ona göre hukuksallık, aldatmak ve aldatılma arasında orta bir yoldur, yani ne aldatmak ne de aldatılmak hukukun kendisidir.²⁷ Bu bağlamda adalet ise orta yolu bulmaktır. Böyle bir orta yol, diğer erdemlerde olduğu gibi aşırılık ve eksikliğin ortası anlamında alınmamalıdır. Buradaki orta yol, daha çok eşitlik anlamındaki orta yoldur. Adaletsizlik ise haksızlıkla ilgilidir. Burada eşitlikten ziyade zararlı olan ve birilerini haksız avantajlar sağlayan “eşitsiz bir ilişki” söz konusudur. Burada en önemli unsur bu eşitsiz durumu ve haksızlığı “isteme” durumu olup, aynı zamanda böyle bir durumda bireysel bir keyfilik de söz konusudur.

Aristoteles için hukuk herşeyden önce toplumun ya da bir bütünün hukukudur. Bu ilke birlikte yaşamının en temel belirleyicisidir. Özgür ve eşit insanların özgürlük ve eşitlik temeli de hukuka dayanır. Karşılıklı kabul ya da eşitlik olmadan toplumsal hukuktan bahsetmek oldukça zordur. Hukuk ancak bireyin yasalara dayanması sayesinde vardır, çünkü hukuk neyin hukuki neyin hukukdışı olduğuna karar veren bir mevkide bulunmaktadır. Adaletin olmadığı yerde aynı zamanda hukukdışılık da söz konusudur.²⁸ Bundan dolayı hukuksuzluğa düşmemek için birey herhangi bir eylemde bulunmadan önce o eylemin sonucunu iyi düşünmeli ve ona göre davranmalıdır. Öncesi düşünülmemiş bir eylemin doğurduğu zarar, o bireyin hukuksuz bir eylemde bulunduğunu gösterir. Eşitliği ve dengeyi bozan böyle bir

---

²⁷ a.g.e.V 9.

²⁸ a.g.e., V 10.

40 *Adalet Kavramı Bağlamında Aristoteles-Platon Karşılaştırması*

davranış onu yapan kişinin haksızlık yaptığını gösterir. Eylemin öncesini düşünüp, sonuçlarını öngören ve buna göre davranan birey ise, hukuka uygun davranmış ve böylece haksızlık yapmamış olur. Fakat bu davranış kesinlikle isteğe bağlı bir davranış olmalıdır. İstek dışı zorlamayla yapılan davranışlarda bu ölçüt kullanılamaz. Eğer hukuka uygun olmayan davranış bilgisizlikten ve cahillikten kaynaklanıyorsa, bu bir dereceye kadar mazur görülebilir.²⁹ Fakat böyle bir durum söz konusu değilse yapılan hukuksuz davranışın karşılığı yapana verilmelidir.

Bu tespitlerden sonra Aristoteles *Nikomakhos'a Etik*'in V. bölümünün 14'üncü paragrafında hukuksallık ile adalet kavramı arasındaki ilişkiye parmak basar. Aristoteles hukukilik ile adillik kavramlarıyla ve hukuk ile adalet kavramlarının ne tamamen birbirlerinin aynı olduğu ne de tamamen birbirlerinden farklı oldukları tespitinde bulunur. Hukuksal olan belirli bir anlamda hukuktan daha genel bir şeyi anlatır. Bu anlamda hukuk ile hukuksallık Aristoteles'e göre birbirlerine oldukça yakın kavramlardır. Fakat hukuksallık kavramının kapsamı hukuk kavramına göre biraz daha geniştir. Aristoteles burada oldukça önemli bir ayırım yapar. Hukuksal olan bir şey aynı zamanda bir hukuka işaret etmesine rağmen, aynı hukuksallık her zaman bir yasallığa işaret etmeyebilir. Bunun temel nedeni yasanın en genel belirleyici olmasına karşın, ortaya çıkan bazı özel durumlar için yeterli olmamasıdır. Yasanın genel durumları gözönüne alması ve bu arada bazı özel durumları karşılamıyor olması aslında anormal bir durum değildir. Yasalar özleri gereği en genel normlardır ve en genel normların bütün özel teferruatları tek tek belirlemesini beklemek yanlış olur. Aristoteles bu olgunun bize niçin herşeyin normlarla belirlenemeyeceğini güzel bir biçimde gösterdiği inancındadır. Bu olgu böylece kabul edilmelidir, çünkü bütün detayları içine alabilecek olan tek tek olayların hepsini içine alan bir yasal düzenleme mümkün değildir.

Aristoteles bu saptamalardan sonra ilginç bir soruya cevap arar. Cevabını aradığı soru ise şudur: "İnsan kendi kendisine hukuksuz bir davranışta bulunabilir mi?" Yasalar insanları mevcut hukuka uygun davranmaya zorlar. Mesela yasa başkalarını öldürmeyi kesinkes yasaklar. Fakat aynı zamanda insanın kendini öldürmesine de müsaade etmez. Kısaca hukuksuz bir işlemi bireyin kendi kendisine uygulama hakkı söz konusu değildir. Fakat Aristoteles burada ilginç bir ayrıntıya yer verir.

²⁹ Aristoteles, *Nikomaische Ethik*, V 11.

Kendi kendisini öldüren bir insan aynı zamanda devlete karşı da hukuksuz bir eylemde bulunmuş olur.³⁰ Bu oldukça ilginç bir durumdur. Zira devletin bireyin kendi kendini öldürmesine karışması ve bunu kendine karşı yapılan bir hukuksuzluk olarak görmesi hukuk felsefesi açısından orijinal bir saptamadır. Kişinin kendisi acı çekmek istemesine ve onu arzularak yaptığını iddia etmesine karşın, devlet böyle bir hakkı hiç kimseye tanımaz. Bu yüzden böyle bir suçu işleyen birisini devlet cezalandırır ve onu devlete zarar veren birisi olarak nitelendirir.³¹

Aristoteles'in adalet anlayışıyla ilgili şimdiye kadar anlattıklarımızı özetleyecek olursak şunları söyleyebiliriz: Aristoteles adaleti evrensel (yasal olan, geleneğe ve ahlaka uygun) ve özel olmak (doğru ve eşit olan) üzere ikiye ayırır. Yasalara itaat anlamında adalet aynı zamanda bir erdemdir.³² Fakat Aristoteles bu iki tür adalet ayrımında ilgisini daha çok özel adalete yöneltir. Adil olan insan servet, para ve buna benzer iyi şeylerden sadece kendi payı kadarını alırken, adil olmayan insan bunlardan kendi payına düşenden daha fazlasını alan insandır. Özel adalet, düzeltici (insanlar arasındaki eşitlikle ilgili) ve paylaştırıcı (insanlar arasındaki zenginliğin dağıtılması anlamında) olmak üzere ikiye ayrılır.³³ Paylaştırıcı adalet belirli bir topluluğun olduğu bir yerde kendini gerçekleştirir. Bu adalet türünden beklenen dağıtılması gereken belirli bir şeyi iki kişi arasında bunların değerleri oranında ve hakettikleri kadarıyla paylaşmaktır. Bu anlamda adalet iki ya da daha fazla kişiye kendi payına düşenden ne azını ne de daha fazlasını vermektir. Adaletin bu tanımı ve devletin buradaki rolü devlet felsefesi bakımından oldukça önemlidir, çünkü devlet günümüzde daha çok bu dağıtmayı bireylerden aldığı vergilerle yapmakta ve bunun doğal sonucu olarak da bir sürü kötüye kullanımlar meydana gelmektedir. Aristoteles devleti –ki bu aynı zamanda eski Yunan devletinde görülen bir özelliktir- insanların kendisine hissedar oldukları ortak bir kurum olarak görür. Yani o, devleti bir sürü ortağı olan bir kuruluş gibi kabul edip, onun ettiği kârlardan ortakların bu kuruluştaki işlevlerine göre dağıtılması gerektiğine inanır. Bu bakış açısı günümüz bakış açısından oldukça farklı ve ilginç bir durumdur. Düzeltici adaletin iradi eylemler

³⁰ a.g.e., s.V 15.

³¹ a.g.e.

³² Yasalara itaat etmeyen hem adaletsizlik etmiş hem de erdemsiz davranmış olur.

³³ Ross, D.: *Aristoteles*, (Cev:A.Arslan&İ.O.Anar vd.,) Kabalcı Yay., İstanbul 1999 s. 245

42 *Adalet Kavramı Bağlamında Aristoteles-Platon Karşılaştırması*

(ticaret, hukuk) ve irade dışı ya da iradenin kötüye kullanıldığı eylemler (hile ve zorbalıkla mala sahip olma, hırsızlık, bireye ve mala karşı yapılan saldırı, vs.) olmak üzere iki alt dalı sözkonusudur. İradi eylemlerle irade dışı eylem arasındaki fark ilkinde bireyin iradesiyle işin içinde olması, ikincisindeyse iradenin kötüye kullanılması söz konusudur. Bu şekilde yapılan bir eylem adaletsiz ve dolayısıyla erdemsizdir. Bu aynı zamanda ortak sözleşmenin de ihlalidir. Böyle bir davranışı yapan bireylere karşı -haksız uygulamalar ve hırsızlıklar karşısında- yargıçlar devrededir. Fakat onların ilk amacı suçluyu cezalandırmaktan ziyade karşı tarafın zararının tazmin edilmesidir.³⁴ Düzeltici adaletle paylaştırıcı adalet arasındaki diğer önemli bir fark da ilkinin aritmetik orantıya göre, ikincinin ise geometrik orantıya göre işlevsel olmasıdır. Yasa karşısında herkes eşittir ve yasa eylemin yasaya uygun olup olmadığı ile ilgilenir. Düzeltici adalet adından da anlaşıldığı gibi haksız ve erdemsiz bir biçimde edinilen malın ya da buna muadil şeylerin yargıç tarafından bunu alandan alıp, kendisinden alınana vermek ve dolayısıyla bir tarafın bozduğu eşitliği tekrar sağlamaktır. Bu bağlamda Aristoteles Pythagorasçı “karşılıklılık ya da kısasa kısas” ilkesinin düzeltici ya da paylaştırıcı adaletle bir ilişkisinin olmadığını, buradan hareketle eşitlik ilkesine ulaşmanın mümkün olmadığını belirtir. Bu tespitle ilgili olarak Aristoteles üçüncü bir adalet türünden bahseder, o da özellikle ticari faaliyetlerde karşımıza çıkan değiş-tokuş adaletidir. Bu adalet türü özellikle devletin bekâsı için gereklidir, çünkü kurum olarak devletin varlığı da bu adalet türüne bağlıdır. Yani devlet ancak hizmetlerin karşılıklı değiş-tokuşuyla birarada tutulur. İnsanlar devlete, devlet de insanlara bir şeyler verir ve aynı zamanda alırlar. Aristoteles insanlar arasındaki değiş-tokuşun değerler üzerinde olamayacağı, yani buğday veren bir insanın karşısındaki insanın sahip olduğu pamuğu almak istemeyeceğinden dolayı genel bir değiş-tokuş aracısına ihtiyaç duyulduğunu bunun da paradan başka bir şey olmadığını belirtir. Paranın kullanılmasının diğer bir amacı da değerdeki dalgalanmalara mani olması ve burada açığa çıkan keyfi “değer” vermeleri engellemesidir. Aristoteles adaletli davranmaları gereken ve genelde de davranan üç insan tipinden bahseder. Bunlardan ilki ödül ve liyakat paylaştırıcısı devlet adamı, ikincisi haklıyı haksızdan ayıran yargıç ve son olarak da ürünlerini hakça bir fiyata satan üretici ya da çiftçilerdir.³⁵ Bunların adaletli ya da

³⁴ a.g.e., s. 247.

³⁵ a.g.e., s.249.

adaletsiz davranmaları onların iradesiyle ilgilidir ve bu konuda bir ölçüt söz konusudur. Fakat ona göre ticari adaletle ilgili hiçbir ahlaki erdem mevcut değildir. Bu tür adalet türünde adalet bir erdem olarak ortaya çıkmaktan ziyade, malların değerinin üzerinde satılmasını önleyen bir nevi koruyucu bir mekanizma durumundadır. Bu yüzden Aristoteles ticari adalet türünü adaletin temel türlerinden biri olarak görmez. O politik adaletle apolitik adalet arasında da bir ayırım yapar. İlk adalet türü özgür bir devletin vatandaşları arasında söz konusu olan bir ayırımı işaret eder. İkinci adalet türü, yani apolitik adalet türü ise, daha çok doğal adaletle ilgilidir. Fakat bu doğal adaleti tam olarak uygulamak imkansızdır. O sadece bir istisna olarak var olabilir. Aristoteles sadece zorlamaya dayalı eylemlerin sonucunda açığa çıkan olumsuz durumdan değil, aynı zamanda kaza, hata, kızgınlıkla (yapılan eylem adaletsiz eylem olsa da) yapılan eylemlerin cezai durumu gerektirecek eylemler olmadığını belirtir. Fakat bilerek, düşünüp taşınarak yapılan eylemin kendisi adaletsiz olduğu gibi, yapan kişi de adaletsizdir.

Sonuç olarak Aristoteles ile Platon'un adalet anlayışlarını karşılaştıracak ve ortak yönlerini ele alacak olursak şunları söyleyebiliriz: Her iki filozofa göre de adalet en yüksek erdemdir. Aristoteles'te bu görüş genel (politik) yasal doğruluk kavramına dönüşür. Bu iki filozofun sisteminde etik ile politika arasında doğrudan bir bağ olduğundan adalet kavramı en yüksek erdem olarak hem etiğin hem de politikanın ortak bir kavramıdır. Diğer bir ortak yön her iki filozof için de hukuk adalet, hukuksuzluğun ise adaletsizlik olarak betimlenmesidir. Hem Platon hem de Aristoteles demokrasi, oligarşi, tiranlık ve timokراسiyi sapkın devlet şekli olarak görürler. Buna karşın Platon için ideal devlet, filozofların kral olduğu ve sıkı bir sınıfsal yapıya dayanan devletken, Aristoteles için ideal devlet, yasalara bağlı kalan aristokratlardan oluşan bir zümrenin idaresinde olan devlettir. Bu zümre oligarşiyle karıştırılmamalıdır, çünkü oligarşide bireysel çıkarlar ve güç hakimdir. Aristoteles'in paylaştırıcı ve dağıtıcı adalet anlayışının Aristoteles kadar olmasa da Platon'da da (zımnen de olsa) olduğunu gözlemlemek mümkündür. Platon'da insanın üzerine düşeni yapması düzeltici adaletle, bunun karşılığında bir şeye sahip olması da paylaştırıcı adaletle açıklanmaktadır. Fakat bu vurgunun Aristoteles'e göre oldukça zayıf olduğunu belirtmekte yarar vardır, çünkü Aristoteles neredeyse bütün adalet anlayışını bu ayırım üzerine kurar. Filozoflarımız arasında

44 *Adalet Kavramı Bağlamında Aristoteles-Platon Karşılaştırması*

diğer bir ortak yön de adaletin devletin temel unsurlarından birisi olmasıdır. Yani sağlıklı bir devlet şekliyle sağlıklı bir toplumun temel şartı adaletin ilgili devlet ya da toplumda tesis edilmesidir.

Adalet kavramı bağlamında Platon ile Aristoteles arasında ortak noktalardan daha çok farklılıklar söz konusudur. İlk göze çarpan fark, Platon'un hareket noktası ideal (hatta bazılarına göre ütöpik) bir devlet modeliyken, Aristoteles'in -genel felsefesine de uygun bir biçimde- reel bir devlet ya da toplumdan hareket etmesidir. Yani Platon şimdi ve hazır olanı tahlil etmek ve olanı incelemek yerine olması gerekeni, ideali ortaya koyarken, Aristoteles mevcut durumu ve şu anı adalet anlayışı bağlamında analiz etmeye çalışır. Bu açıdan bakıldığında Aristoteles'in adalet anlayışı ve bunun toplumda farklı yansımalarını ele alışı oldukça somut ve yol göstericidir. Mesela Platon'da iradi adalet ya da ticari adaletle ilgili bir tespit bulmak nerdeyse imkansız iken, Aristoteles bu adalet biçimlerini tek tek ele alır, bunların mevcut yasalarla nasıl bir ilişkisi olduğunu saptamaya çalışır ve adaletin ekonomiyle olan ilgisini oldukça orijinal saptamalarla betimler. Bu anlamda detaylı ve somut bir adalet analizini Platon'da bulmak zordur. Platon devlette adalet ve bireyde adalet kavramından bahsederken açık bir biçimde devlette adalet anlayışını, diğer bir ifadeyle devleti yüceltirken Aristoteles'te böyle bir yüceltme söz konusu değildir ve o daha çok bireysel adalet kavramına önem verdiğini okuyucuya hissettirir. Platon adalet kavramını analizinde insan ruhunun sahip olduğu düzenle devlet düzeni arasında yapısal bir benzerlik olduğu düşüncesindedir (bu bakış açısı, felsefe tarihinde devlet organizasyonu ile insanın yapısı arasında temel bir benzerlik olduğunu ileri süren devlet felsefesinin başlangıcı olarak kabul edilebilir). Aristoteles'te böyle bir eşleştirme söz konusu değildir. Aristoteles adaletle özgürlük arasında birebir ilişki kurarken, yani adaletin ancak özgür bir devlette mümkün olabileceğini söylerken Platon'da bu anlamda bir vurguya rastlanmaz. Aristoteles en adil olan ya da olması beklenen üç sınıftan (devlet adamı, yargıçlar, çiftçiler) bahsederken, Platon'da bu meziyet sadece filozof olan devlet adamlarına hasmış gibi gözükmektedir. Platon'da diğer sınıflar bu anlamda tartışma konusu yapılmaz, hatta çiftçiler işçiler ve zanaatkarlar gibi devletin alt sınıfını oluşturduklarından dolayı onlardan en yüksek adaleti beklemek anlamsız olur. Toplumda adaletli davranmayanlar ya da yasaları ihlal edip suç işleyenlere karşı Aristoteles çeşitli tedbirler sıralarken, Platon'da bu

anlamda bir tedbirler dizisi yoktur ve bundan dolayı da onda devletin nasıl korunacağı sorusunun açık bir cevabını bulmak mümkün değildir. Platon'un devleti birbiri arasında geçişlerin mümkün olmadığı sıkı bir sınıf devletidir. Platon'un devlet anlayışında adalet kavramının uygulama alanının darlığı ve zorluğu önemli bir konu olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu anlamda aslında onun adalet anlayışı bizzat kendi ideal devletinde adaletsizliği (eşitsizliğe sebep olduğundan ve bu eşitsizliği sabitleştirdiğinden) doğururken, Aristoteles bütün insanları ve sınıfları kuşatıcı bir adalet anlayışı geliştirmeye çalışır ve onun devlet felsefesi buna imkan tanır. Platon'da vatandaşlar devletin hiçbir uygulamasına karışma hakkına sahip değilken, Aristoteles'te (toplumun bütün sınıfları olmasa da) vatandaşların devleti sorgulama ve yönetime katılma hakları vardır.

KAYNAKÇA

- ARİSTOTELES, *Eğitim Üzerine*, (Yayına Hazırlayan J.Burnet, Çev:Ahmet Aydoğan), Say Yayınları, İstanbul 2008
- ARİSTOTELES, *Nikomaische Ethik*, hrsg. von P. Gohlke, Paderborn 1956
- ARİSTOTELES, *Politik*, Aristoteles Werke, überst.und hrsg.von H.Flashar, Band 9, Bücher I-III, übers.und erl. von. E. Schütrumpf, Darmstadt 1977

46 *Adalet Kavramı Bağlamında Aristoteles-Platon Karşılaştırması*

- ARISTOTELES, *Nikomaische Ethik*, Aristoteles Werke, überst. und hrsg. von H. Flashar, Band VI, Darmstadt 1977
- CANARIS, C.W., *Methodenlehre der Rechtswissenschaft*, 3. Auflage, Berlin 1995
- ÇIRAKMAN, E., "Levinas'ta Öteki ve Adalet: Eleştirel Bir Not", *Doğu Batı*, Yıl 4, Sayı: 13
- DOHRENDORF, R., *Lob des Thrasymakhos. Zur Neuorientierung Politischer Theorie und Politischer Analyse*, in: R. Dohrendorf: *Pfade aus Utopie*, München 1967
- GUNTHER, K., "Was heisst „Jedem das Seine“, in: *Auf der Suche nach der Gerechtigkeit. Hauptthemen der Rechtsphilosophie*, hrsg. von K. Englisch, München 1971
- HÖFFE, O. (Hrsg.), *Platon, Politeia*, Klassiker Auslegen, Bd. 7, Berlin 1997
- ÖKÇESİZ, H., "Hukuk ve Adalet Üstüne Duygular", *Doğu Batı*, Yıl 4, Sayı 13, s. 225-233.
- ÖKTEM, N./TÜRKBAĞ, A.U., *Felsefe, Sosyoloji, Devlet ve Hukuk*, Der Yay. İstanbul 1999
- PLATON, *Politeia*, Samtliche Werke, Band V, hrsg. von H. Karlheinz, Frankfurt am Main 1991
- PLATON, *Devlet (Politeia)*, (Çev: Hüseyin Demirhan), Sosyal Yayınları, İstanbul 2002
- RÖHL, F.K., *Die Gerechtigkeitstheorie des Aristoteles aus der Sicht sozialpsychologischer Gerechtigkeitsforschung*, Baden-Baden 1992
- ROOS, D., *Aristoteles*, (Çev: A. Arslan & İ. O. Anar vd.), Kabalcı Yay., İstanbul 1999
- TOPAKKAYA, A., "Bir Söylem Olarak Sosyal Adalet Kavramı", *Erciyes Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Cilt I, Sayı: 2, Kayseri, 2006, 97-111,
- VON AQUIN, T., *Recht und Gerechtigkeit. Theologische Summe I-II*, Fragen 57-59, überst. V. J. von Kroner, Bonn 1987.